

Kalevi Pöykkö: Lalli, Piispa Henrikin surmaaja ja hänen kuvansa taiteessa katolilaisen näkemys

Esitelmöitsijä on antanut Köyliö- seuran käyttöön oheisen lyhenteen Köyliössä 5.10.2002 Lalli-seminaarissa pitämästään esitelmästä ja sallinut myös sen internettiin laiton. Esitys perustui diakuviin, joten kokonaisuus pelkkänä tekstinä ei täysin voi "avautua"

Kalevi Pöykkö, Espoo

Fil. toht. Jyväskylän yliopisto, taidehistoria, emeritusprofessori

Katolisen ajan taiteessa Lalli, kuten useat muutkin marttyyrien surmaajat, esitetään pienenä, vastenmielisen näköisenä hahmona marttyyrin, tässä siis Pyhän Henrikin jalkojen alla.

Myöhemmin Lalli on usein haluttu nähdä romanttisessa valossa kansallisena sankarina, joka nousee puolustamaan omaa pakanauskooaan vierasta Katolista kirkkoa vastaan. Useat tutkijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että Lalli, kuten hänen vaimonsa Kerttugin, oli kristitty, onhan Lalli suomalaistunut muoto P. Laurentiuksesta ja Kerttu P. Gertrudista. Eräissä vanhemmassa runoversiossa Lallilla on kaksi apuria, Pentti, jonka nimi tulee P. Benedictuksesta, toinen, Ouleva, oli saanut nimensä Norjan P. Olavin mukaan. Eräissä vanhoissa teksteissä Lallilla on myös epiteetti "nobilis", jalosukuinen. Kun vanhimmassa runoversiossa Lallin aseena oli miekka, Pentillä keihäs ja Oulevalla I. Olavilla otas, viittaavat nämä kaikki siihen, että kysymyksessä oli vauras, kristitty, jalosukuinen tai päällikkötasoinen - joidenkin tutkijoiden mielestä ehkä ruotsalainen mies- jolla oli kristitty vaimo ja kristityt apurit. Tiedetäänhän, että Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa oli ns. ristiretken aikana jo runsaasti kristittyjä ja jopa puisia kirkkojakin.

Yleisesti tiedetään, että kuningas Eerikin ja piispa Henrikin retken tarkoituksena oli kirkollisten olojen ja alueen hallinnollinen järjestely. Aikakautta leimasi yleensäkin liikehdintä kristinuskon puolustamiseksi. Se oli saanut alkunsa P. Bernhard Clairvaux'laisen ristiretkisaarnoista. Vuonna 1147 paavi lupasi samat kirkolliset edut niille, jotka taistelivat pohjoisen pakanoita vastaan, kuin niille, jotka lähtivät Pyhälle maalle. Samoihin aikoihin organisoitiin kirkkoja järjestelmällisesti myös mm. Irlannissa, Norjassa ja Ruotsissa. Novgorodiin oli valittu arkkipiispa, joten oli ymmärrettävää, että Suomi katsottiin tarpeelliseksi liittää pysyvästi Rooman kirkon alaisuuteen.

Turun tuomiokirkossa käytössä olleissa P. Henrikin juhlapäivien liturgisissa teksteissä Lalli esitetään miehenä, joka oli jo aiemmin tehnyt verityön. Tätä raskasta syntiä piispa Henrik vaati Lallia katumaan, jotta tämä saisi armon. Mutta pahuuteensa paatunut Lalli piti pilkkanaan kirkon kuria ja lopulta kostoksi tappoi katumusta vaatineen piispa Henrikin.

Jos pitäydymme keskiaikaisessa Turun tuomiokirkon liturgisessa tekstissä, joka yleispiirteiltään näyttää noudattavan Katolisen kirkon muita vastaavia marttyripyhimyksiin liittyviä liturgisia tekstejä, voimme päätellä, että piispa vaati Lallilta katumusta ja sovitustyötä. Tiedetään, että varsinkin 1200-luvulta lähtien, mutta jo 1100-luvullakin murhamies saattoi sovittaa tekonsa - edellyttäen, että hän katui sitä - tekemällä pyhiinvaellusmatkan Pyhään maahan, Roomaan, Santiago de Compostelaan tai näihin kaikkiin. Matka oli pitkä ja vaivalloinen, olletikin, kun murhaaja sai kulkea raudat kaulassaan ja jaloissaan. Se katsottiin myös niin vaaralliseksi, että pyhiinvaeltajat tekivät yleensä testamentin ennen lähtöään.

Emme tiedä Lallista paljoakaan. Surmavirsi ja sen eri versiot sekä jo aiemmin mainitut liturgiset tekstit ovat lähes ainoat tietolähteemme. Pyhän Henrikin kuvissa tavallisimmin mukana oleva Lalli seuraa edellä mainittujen tekstien tietoja. Aiemmin mainittu miekka, on myöhemmissä versioissa kansanomaisempi kirves, ja kirves esiintyy myös taideteoksissa, joiden ikonografia Nordmanin mukaan on Maunu Tavastin kehittänyt. Ovathan Nousiaisten sarkofagin P. Henrik ja Lalli, Turun piispan sinetti ja Nousiaisten kirkon P. Henrikiä ja hänen surmaajaansa esittävä veistos kaikki Maunu Tavastin ajalta.

Taiteessa marttyripyhimysten kuolintapa on olletikin keskiajalla esitetty usein varsin yksityiskohtaisesti ja usein makaaberilla tavalla, tämä näkyy esim. tunnetusta Barbara- alttarista tai useista P. Laurentiuksen kuvista, joissa kuolemaa edeltävä kidutus on tuotu näytävästi esille. Sama korostus näkyy myös Kristuksen kärsimystä esittävässä kuvissa. P. Henrikiä, kuten useita muitakin marttyripyhimyksiä esittävässä veistoksissa, on tavallisesti pyhimyksen lisäksi esitetty vain itse murhaaja attribuutteineen, joista hänet - ja mikä tärkeintä - myös P. Henrik - tunnustetaan: Lallin päänahka on irronnut ja hänen mukanaan on surmatyön väline, miekka tai tavallisimmin kirves. Tosin jonkun pyhimyksen jaloissa oleva ruma hahmo ei aina ole hänen murhaajansa: Norjan P. Olavin tallaama hahmo kuvaa pyhimyksen entistä, aika julmaakin pakanallista minää. On myös marttyripyhimysten kuvia, joissa vain surma-ase kertoo, kenestä on kysymys.

Pyhää Henrikiä on kuvattu keskiajan jälkeenkin, mutta usein ilman Lallia. Sen sijaan Erik Cainbergin Turun Vanhan akatemiatalon juhlasalin reliefisarjan yhdessä korkokuvassa, jonka aiheena on Kristinuskon tulo Suomeen, esiintyy uhkaava mies kirves kädessään. Hän on mitä todennäköisimmin Lalli. Helsingin katolisessa P. Henrikin katedraalissa on kansallispyhimyksemme kuvattu kuorin lasimaalauksessa ilman Lallia ja samassa katedraalissa olevassa Helsingin italialaisten lahjoittamassa reliefissä Piispa Henrik ajaa reellä Köyliönjärven jäällä. Reliefin tekstin mukaan piispa ennakoii jo tulevan surmansa. Murhatyön tekijää sen sijaan ei ole kuvattu.

Mikä on Katolisen kirkon käsitys murhamiehen kohtalosta? Älä tapa! Se on ehdoton käsky. Ihmiselämä on pyhä, tekihän Jumala ihmisen omaksi kuvakseen. Mutta murhamieskin voi katua tekoaan, sovittaa sen ja saada armon. Lallin arvellaan tehneen vielä toisenkin raskaan synnin, itsemurhan. Jokainen on vastuussa omasta elämästään Jumalan edessä. Mutta emme voi tietää, mitä Lallin mielessä liikkui, katuiiko hän tekoaan, menettikö hän kenties järkensä ennen mahdollista omaa traagista kuolemaansa. Katolisen kirkon opin mukaan vain Jumala, joka voi antaa mahdollisuuden pelastavaan katumukseen, tietää Lallin kohtalon.